

Слід зазначити, що обидві наведені моделі належать до моделей математичного лінійного прогнозування і вирішуються стандартними методами, що дає змогу формалізувати їх у програмний продукт.

Підсумовуючи, підкреслимо, що проведений за допомогою економіко-математичних методів дослідження аналіз засвідчив базову роль амортизації як одного з джерел фінансування капітальних інвестицій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 17 верес. 1991 р. // *Голос України*. — 1991. — № 225. — С. 12—13.
2. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19 берез. 1996 р. // *Відом. Верхов. Ради України*. — 1996. — № 19. — С. 229—236.
3. *Бланк И. А.* Инвестиционный менеджмент. — К.: Основы, 1995. — 448 с.
4. *Герасимчук М.* Джерела і структура капітальних вкладень // *Економіка України*. — 1998. — № 12. — С. 70.
5. *Гуляєва Н.М.* Стратегічне моделювання інвестиційної діяльності підприємства // *Фінанси України*. — 1998. — № 8. — С. 55.
6. *Терехов Л.Л.* Экономико-математические методы и модели в планировании и управлении. — К.: Вища шк., 1984. — 231 с.
7. *Фінанси підприємств: Підручник / Керівник авт. кол. і наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін.* — 2-е вид., перероб. і доп. — К.: КНЕУ, 1999. — 384 с.

Н. А. ТРИГУБЧАК, аспірант

СУЧАСНЕ ПІДПРИЄМСТВО І ЙОГО МІСЦЕ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

У працях вітчизняних та закордонних науковців, присвячених дослідженням проблем економіки, управління, виробництва дуже широко використовуються терміни «підприємство», «фірма», «організація», які залежно від базових вихідних положень та особистих уподобань авторів рівною мірою можуть нести однакове значення навантаження, підміняючи одне одного, а можуть і протиставлятися. Щоб визначити місце підприємства в ринковій економіці, необхідно чітко розуміти, що ж воно собою являє.

Відповідно до Закону України «Про підприємства в Україні» «підприємство — це основна організаційна ланка народного господарства держави і, як самостійний господарський статутний суб'єкт, має право юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідну і комерційну діяльність з метою одержання відповідного результату» [1].

За роки формування в Україні ринкової економіки у вітчизняній економічній науці неодноразово здійснювалися спроби розвинути і доповнити визначення, дане в законі.

Так, у базовому підручнику з курсу «Економіка підприємства», що написаний колективом науковців КНЕУ за редакцією проф. С.Ф. Покропівного, підприємство визначається, як «організаційно відокремлена й економічно самостійна основна (первинна) ланка виробничої сфери народного господарства, що виготовляє продукцію (виконує роботу або надає платні послуги)» [3, с. 14].

Іншими авторами подаються такі визначення підприємства: «...самостійний статутний суб'єкт, що господарює; володіє правами юридичної особи і здійснює виробничу, науково-дослідну і комерційну діяльність із метою одержання прибутку. Підприємство здійснює свою діяльність за рахунок прибутків від виробництва продукції, виконання робіт і послуг» [9, с. 55, 56]; «...відкрита соціально-економічна система, що діє, змінюється, розвивається та перебудовується в динамічному середовищі» [10, с. 376].

У цей же ряд можна поставити кілька визначень російських економістів: «Підприємство — це соціально-виробничий організм, що самоорганізується і самовідтворюється, автономний центр виробничих, господарських і соціальних рішень, тобто підприємства — це відособлені економічні структури, самостійні у виробничій, комерційній діяльності й у розподілі виробленого продукту» [2, с. 78, 79]; «Підприємство являє собою виробничу систему, під якою розуміється частина виробничого процесу, що була відокремлена в результаті суспільного розподілу праці, і яка спроможна самостійно або у взаємодії з іншими аналогічними системами задовольняти ті або інші потреби, запити потенційних споживачів за допомогою вироблених цією системою товарів і послуг» [4, с. 15, 20].

Наведені визначення не суперечать одне одному і дають змогу виділити деякі загальні ознаки підприємства. Зокрема, воно:

- є однією з основних ланок економіки держави;
- являє собою самостійний господарюючий суб'єкт;

— виконує трансформаційну функцію: переробку вхідних ресурсів у готовий продукт, під яким розуміються матеріальні товари, роботи, послуги;

— здійснює свою діяльність задля одержання кінцевого результату;

— є відкритою соціально-економічною системою, що активно взаємодіє із зовнішнім середовищем.

Щоб глибше зрозуміти, що являє собою підприємство, необхідно з'ясувати суть його функціонування. Вона полягає в здійсненні різноманітних видів діяльності: виробничої, комерційної, фінансової тощо. Основною для підприємства є насамперед **виробнича діяльність**, тому що основне призначення підприємства — виробляти матеріальні блага або надавати послуги. Виробнича діяльність задає параметри розвитку інших видів діяльності. Вона за своєю природою двоїста: з одного боку, відбиває технологічне призначення, пов'язане з виготовленням продукції, що відповідає за кількістю, якістю і термінами постачання вимогам ринку, а з іншого боку — має виконувати своє економічне призначення, тобто виробляти задану кількість продукції при мінімальних витратах. Необхідність **комерційної діяльності** в умовах ринкових відносин пояснюється тим, що вироблена продукція реалізується в конкурентному середовищі, що складається з великої кількості покупців і продавців, які діють незалежно один від одного.

У процесі функціонування підприємства постійно реалізується готова продукція, виплачується зарплата, купується сировина, матеріали, устаткування, відбувається відновлення і розширення виробництва. Ефективний розподіл фінансових ресурсів і забезпечення ними виробничих процесів складають **фінансову діяльність** підприємства. Крім того, підприємство здійснює також **інвестиційну, інноваційну, управлінську і соціально-культурну діяльність**.

Оскільки в нашій країні ринкова економіка тільки формується, то, щоб визначити сутність підприємства та його місце в ринковій економіці, необхідно звернутися до західних досліджень. У країнах з розвинутою ринковою економікою частіше використовується термін «фірма» (ніж «підприємство») у тісному зв'язку з поняттям «транзакційні витрати». Поняття «транзакції» охоплює як матеріальні, так і контрактні аспекти обміну (обмін товарами, різноманітними видами діяльності або юридичними зобов'язаннями). Під транзакціями розуміються всі ті витрати, що перевищують витрати виробництва. У цьому зв'язку спеціалісти визначають фірму «як зв'язок виконавчих контрактів» [5, с. 63]; «як коаліцію власни-

ків чинників виробництва, пов'язаних між собою мережею контрактів, у результаті чого досягається мінімізація трансакційних витрат» [7, с. 271]. Насамперед — це договори між найманими робітниками і власниками, між власниками і менеджерами; договори, що розмежовують компетенцію і відповідальність. І трансформаційні, і трансакційні витрати визнаються продуктивними. Економічні агенти намагаються мінімізувати загальну суму тих або інших витрат, а тому не вирізняють їх. І функція трансформації, і функція трансакції потребують реальних витрат.

З погляду управління підприємство можна розглядати як «організацію», під якою розуміється «група людей, діяльність яких свідомо координується для досягнення загальної цілі або цілей» [8, с. 31] або «соціальне утворення з визначеними межами, що свідомо координується і функціонує на відносно постійній основі для досягнення загальної цілі або цілей» [6, с. 12].

Аналіз змісту визначень показує, що в понятті «підприємство» більшою мірою акцентується увага на трансформаційних процесах, у понятті «фірма» — на трансакційних, при цьому вони не суперечать одне одному, у понятті «організація» — на управлінських аспектах у прив'язці як до підприємства, так і до фірми. Це дає право розглядати ці поняття до певної міри як тотожні (з урахуванням специфіки кожного).

Щоб визначити місце підприємства в ринковій економіці доцільно звернутися до теорій фірми, розроблених західними фахівцями.

В економічній теорії склалося кілька основних концепцій підприємства, що по-різному інтерпретують цілі, мотиви та ознаки процесів його виникнення, діяльності та ліквідації. У кожній із них підприємство розглядається з певного погляду, з акцентом на ті або інші особливості об'єкта, що досліджується. Розрізняють чотири основні напрями досліджень, пов'язані з теоретичним уявленням про функціонування підприємства: неокласична теорія фірми; інституціональна теорія фірми; еволюційна теорія фірми; підприємницька теорія фірми.

У *неокласичній теорії* фірма (підприємство) розглядається як цілісний об'єкт, що перетворює вихідні ресурси в продукцію і залучає ці ресурси у виробництво. Модель підприємства базується на використанні виробничої функції, що відображає залежність результатів виробництва від його чинників, і конфігурації ділянки в просторі ресурсів, що відбиває розміри і співвідношення цих чинників. Основні дії підприємства виражаються у виборі обсягів і структури ресурсів, що забезпечують вироблення певної продукції.

кції. Неокласичне розуміння підприємства як носія основної (виробничої) функції — перетворення ресурсів у продукцію, що продається на ринку, є в наш час загально визнаною, базовою у світовій економічній науці концепцією. Параметри виробничої функції підприємства визначаються конкретними технологічними процесами, що відбуваються під час виробництва продукції. Головне завдання фірми, що діє як на ринку ресурсів, так і на ринку продуктів, — знайти обсяги і співвідношення ресурсів, які б дали змогу встановити таку ціну на продукцію, яка максимізує прибуток підприємства. Прибуток тут є формою, що відбиває результативність, ефективність роботи фірми.

Неокласична теорія визначає підприємство в системі ринкової економіки як основного виробника матеріальних благ і послуг для задоволення потреб споживачів.

Різноманітні теоретичні та прикладні аспекти функціонування підприємства розглядаються в *інституціональній теорії фірми* у зв'язку з визначеними витратами. Фірма, усередині якої ринковий механізм замінений механізмом виробітки і застосування розпоряджень, звільнена від таких витрат, хоча здійснює витрати на управління, що відрізняються від витрат на використання механізму ринку. Тим самим, фірма як виробнича організація виникає і заміняє собою вільну купівлю — продаж там, де неринковий механізм діє ефективніше. Витрати, що пов'язані з використанням механізму цін, — це насамперед витрати на одержання інформації про виробників продукції та ціни, а також витрати на здійснення ринкових угод або трансакцій. Трансакційні витрати здійснюються з метою придбання інформації, тобто подолання непевності як у зовнішньому, так і у внутрішньому середовищі підприємства. Зокрема, непевність породжується наявністю в ринкових суб'єктів протилежно спрямованих інтересів, прагненням до вигоди, у тому числі за рахунок використання неповноти знань контрагентів.

Трансакційні витрати, що пов'язані з придбанням потрібних матеріалів, устаткування й інформації, у разі створення фірми будуть нижчими, ніж при виробництві тієї самої продукції без організації фірми, що і пояснює існування підприємств. **Отже, в інституціональній концепції фірма розглядається як організація, що створена людьми для ефективного використання своїх можливостей.**

Поряд з наведеними теоріями неодмінно треба розглянути ще один напрям у теорії фірми — еволюційний підхід. В *еволюційній теорії* фірма розглядається як один з об'єктів у середовищі поді-

бних об'єктів, що їх можна уподібнити біологічній популяції. Поведінка підприємства в першу чергу визначається взаємовідносинами між членами цієї популяції, у другу — деякими внутрішніми характеристиками об'єкта, до яких у цій теорії відносять насамперед усталені правила прийняття рішень у відповідь на ті чи інші внутрішні або зовнішні впливи. Вважається, що за час функціонування підприємства в безупинній взаємодії з «популяцією» на кожному підприємстві складаються певні традиції та процедури прийняття рішень, алгоритми реагування на зміни зовнішнього і внутрішнього середовищ. Ці правила і визначають, відповідно до даної концепції, обличчя фірми, відмінності одного підприємства від іншого в конкурентній боротьбі; вони не є раз і назавжди встановленими, а еволюціонують під впливом зміни ділового середовища підприємства і несуть на собі відбиток як особистостей керівників фірми, так і характеру взаємовідносин із партнерами з інших підприємств. Поведінка фірми — це її безпосередня й еволюційна реакція на впливи з боку ділового, адміністративного і технологічного середовища. Згідно з еволюційною моделлю в підприємств немає єдиного критерію оптимальності прийнятих рішень. Цей критерій має суто індивідуальний характер і відображає не тільки індивідуальні переваги, а й історичний досвід діяльності фірми, її успіхів і невдач.

Як бачимо, за еволюційною теорією підприємство в системі ринкових відносин визначається як об'єкт, що, з одного боку, є членом ділового співтовариства і відчуває на собі повною мірою всі наслідки еволюції цього співтовариства, а з іншого боку — активно впливає на зміну навколишнього середовища.

Розгляд підприємства з урахуванням ролі в економіці підприємця і підприємництва як явища зумовило виникнення ще одного підходу — підприємницького, який можна поставити в один ряд з неокласичною, інституціональною й еволюційною теоріями.

Підприємницька модель фірми спирається на уявлення про підприємства як сферу застосування підприємницької ініціативи і наявних у підприємця або доступних для залучення ресурсів. Звичайно, не всі підприємства є підприємницькими, і в цьому сенсі підприємницька теорія має вужче коло досліджень, ніж інші різновиди теорій фірми. Водночас кількість підприємницьких фірм у багато разів перевищує кількість інших підприємств, тому ймовірність перетинання між множиною об'єктів підприємницької теорії і множиною об'єктів інших теорій досить велика. Основна теза цієї концепції — взаємовідносини між підприємцем і його бізнесом. Вважається, що в центрі підприємницького бізне-

су перебуває фігура підприємця — незалежної, активної, енергійно спрямованої до успіху, схильної до ризику, наполегливої, адаптивної, впевненої в собі людини, що вміє використовувати у своїх цілях суперечливі обставини. Різноманітні модифікаційні варіанти підприємницької концепції не обмежуються обов'язковою наявністю на фірмі підприємця лише в ролі директора.

У підприємницькій концепції підприємство розглядається як сфера застосування підприємницької активності, ініціативної, на власний ризик діяльності окремих людей, які організують виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг для досягнення власних цілей.

Проте кожна із зазначених концепцій розглядає підприємство лише в одному ракурсі, не враховуючи багато інших, навіть тісно пов'язаних з процесами, що аналізуються. Так, на периферії поля зору неокласичної теорії підприємства залишається його відтворювальна функція, тобто процеси поновлення ресурсів, керованої і некерованої еволюції виробничої функції. Зміна останньої трактується в неокласичній теорії як ефект дії науково-технічного прогресу — зовнішнього відносно підприємства процесу створення і поширення організаційно-технічних нововведень.

Інституціональна концепція, концентруючи увагу на характері контрактних і неформальних взаємовідносин між людьми в процесі організації та функціонування фірми, а також на особливостях взаємовідносин підприємства з іншими економічними суб'єктами, розглядає засоби і предмети праці лише як допоміжні чинники організації виробництва. Процеси відтворення є предметом обговорення в інституціональній теорії в тій мірі, в якій вони інституціонально оформлені. Це призводить до певної статичності розгляду.

Підприємницька теорія фірми лишає осторонь питання впливу колективу на прийняття рішень, а еволюційна не розглядає причини формування (злиття, поділи, ліквідації) підприємств.

Об'єктами концентрації уваги і відповідно в кожній із цих теорій є різноманітні аспекти проблеми, але кожна окремо не дає повного і цілісного уявлення про підприємство.

Проте аналіз та зіставлення різноманітних концепцій фірми дає можливість визначити **місце підприємства в ринковій економіці.**

Підприємство в ринковому механізмі є агентом попиту й агентом пропонування. Пропонуючи свої ціни споживачам і постачальникам, воно одночасно враховує сформований на ринку рівень цін, реалізує свої інтереси і пропозиції і враховує (тією чи іншою

мірою) пропозиції інших ринкових агентів, буде своєю ринковою стратегією і тактикою відповідно до існуючого типу ринкової структури і поточної ситуації.

Підприємство як один з основних інститутів сучасної економічної системи являє собою насамперед **відокремлений суб'єкт економічної діяльності**. Він здійснює свої функції в зовнішньому економічному середовищі, до якого належать споживачі, постачальники, держава, конкуренти, природні умови і суспільство загалом. **Відмінність** підприємства від інших господарюючих суб'єктів полягає в тому, що воно: являє собою організаційно оформлену одиницю; є самостійним, юридично незалежним економічним агентом; виконує особливу функцію в економіці: купує ресурси з метою виробництва товарів і послуг; є інструментом розподілу ресурсів в економіці між альтернативними можливостями їхнього використання; у процесі функціонування здійснює крім трансформаційної комерційну, фінансову, управлінську і ряд інших видів діяльності; існування і зростання підприємства забезпечується за рахунок різниці між сукупним виторгом і сукупними витратами — прибутком. Прибуток завжди присутній у діяльності підприємства — або як головна ціль, або як один із значущих критеріїв його функціонування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про підприємства в Україні: Закон України від 27 берез. 1991 р. №887-12 // Голос України. — 1991. — травень. — № 86.
2. *Грузинов В.П. и др.* Экономика предприятия: Учебник для вузов / Под ред. проф. В.П. Грузинова. — М.: Банки и биржи: ЮНИТИ, 1998. — 535 с.
3. Экономика предприятия: Пособие для студ. эконом. вузов и фак.: в 2 т. / За ред. С.Ф. Покропивногo. — К.: Хвиля — Прес, 1995. — Т. 1. — 393с.; Т. 2. — 280 с.
4. *Макаренко М.В., Махалина О.М.* Производственный менеджмент: Учеб. пособие для вузов. — М.: ПРИОР, 1998. — 384 с.
5. *Масихико Аоки.* Экономическая модель японской фирмы // Вестник Санкт-Петербургского университета. — 1992. — Серия 5. — Вып. 1. — №5. — С. 58—70.
6. *Мильнер Б.З.* Теория организаций. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 336 с.
7. *Нуреев Р.М.* Курс микроэкономики: Учебник для вузов. — М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. — 572 с.

8. *Мескон М. и др.* Основы менеджмента: Пер. с англ. / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; Общ. ред. и вступ. ст. Л.И. Евенко. — М.: Дело, 1992. — 701 с.

9. *Селезнев В. В.* Основы рыночной экономики Украины: Власть. Право. Предпринимательство. Финансы. Налоги. Маркетинг. Менеджмент. Торговля. Реклама. Преступность: Учеб. пособие. — К.: А.С.К., 1999. — 544 с.

10. *Шершньова З. Є., Оборська С. В.* Стратегічне управління: Навч. посібник. — К.: КНЕУ, 1999. — 384 с.

В. М. СОБОЛЄВА, асистент

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ МОТИВАЦІЇ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

На сучасному етапі економічного розвитку України дедалі очевиднішою стає криза праці. Зруйновано механізми управління працею, які функціонували раніше. Утратила своє значення, смислоутворювальну функцію мотивація праці. Збідніння всіх категорій працівників — ось реалії сьогодення. Тому формування нової трудової свідомості є першочерговим завданням на цьому етапі.

Часом висловлюється думка, що проблеми трудової мотивації можна вирішити шляхом підвищення заробітної плати, створення ринку праці, перетворення всіх членів суспільства у власників та ін. Але не це є головним, а те, що сучасний працівник, утратив інтерес до праці, його фаховий рівень невисокий, тож заробити при такій низькій інтенсивності праці майже неможливо. Саме такого працівника необхідно спонукати до інтенсивної та якісної праці. Спонукати, а не примушувати, оскільки методи економічного примусу вже не спрацьовують. З огляду на це треба перебороти примітивність потреб працівника, зумовлених специфічними для тоталітарного суспільства причинами, шляхом оновлення функцій оплати праці.

Теперішня практика розподілу у трудових колективах різних товарів не має прямого відношення до стимулювання трудової активності, оскільки одержання товарів, якщо і пов'язано із цим процесом, то в останню чергу. Стимулювання праці — це орієнтація практики управління на фактично існуючу структуру цінностей та інтересів працюючих, на повнішу реалізацію їх трудового потенціалу, якість якого пов'язана з рівнем розвитку потреб.